

ПИТАННЯ ОТРИМАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ОСОБАМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УКРАЇНІ

THE ISSUE OF OBTAINING HIGHER EDUCATION BY PERSONS WITH SPECIAL NEEDS IN UKRAINE

Кузьменко О.В., д.ю.н., професор,
Заслужений діяч науки і техніки,
завідувач кафедри адміністративного та фінансового права

*ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»,
kov2101@gmail.com, ORCID 0000-0002-0830-766X*

Чорна В.Г., д.ю.н., професор,
професор кафедри адміністративного та фінансового права

*ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
demidenkov@ukr.net, ORCID 0000-0002-6072-0283*

У даній статті зосереджено увагу на питаннях отримання вищої освіти особами з особливими потребами в Україні.

Держава зобов'язана взяти на себе ці обов'язки. Одним з способів адаптації в суспільстві, є отримання освіти цією категорією осіб для можливості пошуку професійної реалізації, професійної перепідготовки. В той же час особи з інвалідністю, що набули її у результаті народження, хвороби, травмування тощо мають також право на освіту, і безпосередньо на «вищу освіту».

Підкреслюється, що своєрідним індикатором зрілості та цивілізованості будь-якої держави є становище людини з функціональними обмеженнями здоров'я в суспільстві та умови існування її в сім'ї. Саме тому запровадження інклюзивних підходів в галузі освіти повністю відповідає головним демократичним засадам і цінностям.

Навчання, соціальне забезпечення та соціальна робота з особами, котрі мають інвалідність, базуються на необхідності забезпечення їм рівних можливостей у реалізації прав і свобод, усуненні обмежень в їхній життєдіяльності і перешкод у реалізації права на працю, під час отримання освіти, що в кінцевому рахунку дозволяє даній категорії людей активно брати участь в усіх сферах життя суспільства.

Забезпечення супроводу навчання студентів з інвалідністю дозволяє їм діяти на рівних з іншими студентами і не є перевагою по відношенню до інших студентів.

Розроблення ЗВО якісного освітнього супроводу надасть можливість активно сприяти соціалізації осіб з інвалідністю в соціум.

Відзначено, що основними недоліками, щодо отримання вищої освіти особами з особливими потребами, які потребують негайного вирішення є: майже відсутня безбар'єрна архітектура - інваліди з порушенням опорно-рухового апарату практично позбавлені можливості відвідувати аудиторії; відсутність відповідних санітарно-гігієнічних умов у ЗВО; слабка медична підтримка осіб з інвалідністю; не адаптованість навчальних аудиторій до потреб людей, які мають вади зору, слуху; відстороненість, байдужість громадської думки щодо осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Ключові слова: інклюзія, особа з обмеженими потребами, освіта, інклюзивна освіта, інклюзивне навчання, вища освіта, інклюзивне середовище.

This article focuses on the issues of obtaining higher education by persons with special needs in Ukraine.

The state is obliged to take on these responsibilities. One of the methods of adaptation in society is the acquisition of education by this category of persons for the possibility of finding professional realization, professional retraining. At the same time, persons with disabilities acquired as a result of birth, illness, injury, etc. also have the right to education, and directly to "higher education".

It is emphasized that a unique indicator of maturity and civilization of any state is the position of a person with functional health limitations in society and the conditions of his existence in the family. That is why the introduction of inclusive approaches in the field of education fully corresponds to the main democratic principles and values.

Education, social security and social work with persons with disabilities are based on the need to provide them with equal opportunities in the exercise of rights and freedoms, the elimination of restrictions in their life activities and obstacles in the exercise of the right to work, while receiving education, which ultimately allows this category of people to actively participate in all spheres of society.

Providing educational support to students with disabilities allows them to act on an equal footing with other students and is not an advantage in relation to other students.

The development of high-quality educational support in higher education institutions will provide an opportunity to actively contribute to the socialization of people with disabilities into society.

It was noted that the main shortcomings in obtaining higher education for persons with special needs, which require an immediate solution, are: there is almost no barrier-free architecture, disabled people with musculoskeletal disorders are practically deprived of the opportunity to visit the classrooms; lack of appropriate sanitary and hygienic conditions in secondary schools; weak medical support for persons with disabilities; lack of adaptability of educational classrooms to the needs of people with visual and hearing impairments; aloofness, indifference of public opinion towards persons with physical disabilities.

Key words: inclusion, person with disabilities, education, inclusive education, inclusive education, higher education, inclusive environment.

Постановка проблеми. Віроломні дії російських загарбників на території України привели к масштабним руйнуванням багатьох населених пунктів, знищення інфраструктури, каліцтва та вбивство мирного населення. Українські військові, захищаючи рідну землю, отримують значні поранення та каліцтво в результаті артилерійських обстрілів, підривання на різних видах мін та розтяжок. До цієї категорії осіб необхідно додати і військовослужбовців, що захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України та отримали інвалідність внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержа-

них під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, під час безпосередньої участі у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях.

Всі вищеперераховані особи потребують соціальної реабілітації, особистого розвитку та можливості повноцінної адаптації в суспільство. Держава зобов'язана взяти на себе ці обов'язки. Одним з способів адаптації в суспіль-

стві, є отримання освіти цією категорією осіб для можливості пошуку професійної реалізації, професійної перепідготовки. В той же час особи з інвалідністю, що набули її у результаті народження, хвороби, травмування тощо мають також право на освіту, і безпосередньо на «вищу освіту».

Виклад основного матеріалу. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй у 1993 р. прийняла «Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів», які базуються на основних міжнародних правових актах і визнають необхідність здійснення заходів щодо забезпечення осіб з інвалідністю рівними можливостями нарівні з іншими громадянами, в тому числі доступності до житла, будинків, споруд громадського обслуговування, місць роботи та відпочинку. Конвенція ООН про права інвалідів стала першим юридичним обов'язковим міжнародним документом, який визначає обов'язок урядів країн ретельно розглянути та забезпечити впровадження принципів доступності з тим, щоб люди з інвалідністю змогли «жити незалежно і повною мірою брати участь у всіх аспектах життя»[1, с. 114].

Право на освіту означає, що держава гарантує кожному доступ до освіти. Для цього вона розробляє навчальні програми, готує вчителів і т. д. Держава має гарантувати розробку не просто навчальних програм, але таких програм, які враховують особливості (відмінності) кожної людини, включаючи людей з інвалідністю. Методи організації навчально-виховного процесу мають бути адаптовані для максимально можливої інтеграції та включення кожної особи, яка бере участь у навчально-виховному процесі. Так само для кожної особи, яка є учасником навчально-виховного процесу, мають бути доступними будівля і приміщення всередині школи і т. д. Держава повинна випрацювати таку систему освіти, яка б уможливила включення у навчальний процес кожної особи, зважаючи на її індивідуальні особливості. Також держава повинна розробити правила, що регулюють фінансування освіти, зважаючи на необхідність задовольнити спеціальні потреби такої категорії осіб[1, с. 54].

Щодо права на вищу освіту осіб з інвалідністю, то в цьому напрямку необхідно говорити про цивільних осіб з інвалідністю та осіб з інвалідністю внаслідок війни. Особи з інвалідністю - це особи зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист[2]. Особи з інвалідністю внаслідок війни - особи з числа військовослужбовців діючої армії та флоту, партизанів, підпільників, працівників, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків) чи пов'язаних з перебуванням на фронті, у партизанських загонах і з'єднаннях, підпільних організаціях і групах та інших формуваннях, визнаних такими законодавством України, в районі воєнних дій, на прифронтових дільницях залізниць, на спорудженні оборонних рубежів, військово-морських баз та аеродромів у період громадянської та Другої світової воєн або з участю в бойових діях у мирний час.

До осіб з інвалідністю внаслідок війни належать також особи з інвалідністю з числа:

1) військовослужбовців, осіб вільнонайманого складу, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання інших обов'язків військової служби, пов'язаних з перебуванням на фронті в інші періоди, з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, ядерних аварій, ядерних випробувань, з участю у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, іншим ураженням ядерними матеріалами;

2) осіб начальницького і рядового складу органів Міністерства внутрішніх справ і органів Комітету державної безпеки колишнього Союзу РСР, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України та інших військових формувань, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час виконання службових обов'язків, ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, ядерних аварій, ядерних випробувань, участі у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, інших уражень ядерними матеріалами;

4) осіб, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранень чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних:

у районах бойових дій у період Другої світової війни та від вибухових речовин, боєприпасів і військового озброєння у повоєнний період;

від вибухових речовин, боєприпасів і військового озброєння на території проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях до 1 грудня 2014 року, а з 1 грудня 2014 року - на території проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, де органи державної влади здійснюють свої повноваження, та в населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення, під час проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях;

під час виконання робіт, пов'язаних з розмінуванням боєприпасів, незалежно від часу їх виконання[3].

У посібнику О. Столяренко «Адаптація та реабілітація студентів-інвалідів до умов навчально-виховного процесу на основі ціннісного ставлення до людини», особи з інвалідністю за різними параметрами діляться на декілька груп: - за віком – діти інваліди, дорослі інваліди; за походженням інвалідності - інваліди з дитинства, інваліди війни, інваліди праці, інваліди загального захворювання; - за ступенем працездатності – інваліди працездатні і непрацездатні: інваліди I групи (непрацездатні), інваліди II групи (тимчасово непрацездатні чи працездатні в обмежених сферах), інваліди III групи (працездатні на пільгових умовах праці); - за характером захворювання інваліди можуть бути віднесені до мобільних, маломобільних і немобільних груп. Залежно від того, до якої з цих груп належить та чи інша молода людина з особливими потребами, розв'язуються питання навчання, професійної підготовки, працевлаштування й організації побуту інвалідів[4].

Класифікаційний поділ людей з інвалідністю не впливає на їх право на освіту. Конвенція ООН про права інвалідів, декларує принцип важливості, безперервності освіти осіб з інвалідністю, визнає заохочення дітей з інвалідністю здобувати освіту на всіх рівнях і є пріоритетним напрямком соціальної політики. Підхід до освіти, який пропагується Конвенцією, ґрунтується на тому, що інклюзивна освіта не лише забезпечує найкраще середовище для навчання, включаючи осіб з розумовими вадами, але й допомагає усунути бар'єри та зруйнувати деякі стереотипи їхньої поведінки на користь успішної адаптації у суспільному житті. Така концепція сприяє створенню суспільства, яке готове прийняти людей з інвалідністю замість того, щоб сторонитися їх. Здобуття освіти є важливою передумовою соціальної участі всіх громадян[1, с. 143].

Саме тому сучасним законодавством передбачено надання державної цільової підтримки для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах з метою уникнення соціальної ізоляції осіб з інвалідністю. У Комплексній

програмі освіти та фахової підготовки інвалідів стверджується, що основним способом адаптації людей з особливими потребами у суспільстві є забезпечення умов для отримання інвалідами освіти і фахової підготовки у відповідності до їхніх можливостей [5]. У Програмі підкреслюється, що своєрідним індикатором зрілості та цивілізованості будь-якої держави є становище людини з функціональними обмеженнями здоров'я в суспільстві та умови існування її в сім'ї. Саме тому запровадження інклюзивних підходів в галузі освіти повністю відповідає головним демократичним засадам і цінностям.

В Україні здобуття вищої освіти інвалідами здійснюється у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації різних форм власності та відомчої належності. Студенти-інваліди навчаються як у спеціальних навчальних групах, так і у змішаних групах, до складу яких входять їх здорові однолітки. У деяких ЗВО на виконання державного замовлення також можуть формуватися окремі академічні групи спеціального типу зі студентів однієї нозології, при цьому за межами навчального процесу студенти знаходяться у звичайному студентському середовищі, в яке можуть інтегруватися. Навчання у ЗВО інтегрованого типу передбачає спільне навчання студентів, які мають функціональні обмеження, з іншими студентами. Така форма навчання визнає за людьми з інвалідністю рівні права на отримання освіти і потребує здійснення політики рівних можливостей. Навчання та виховання студентів з інвалідністю здійснюються в інтегрованих групах, які можуть розглядатися як мікро модель соціального середовища. Особливістю навчання студентів з інвалідністю в інтегрованому освітньому середовищі є те, що, сприймаючи їх як рівних, до них висувають такі ж вимоги з боку ЗВО, як і до інших студентів. В інтегрованій групі не можна, наприклад, на потребу студента з інвалідністю уповільнювати темп лекції, зменшувати кількість пар та їх тривалість, спрощувати чи скорочувати обсяг навчального матеріалу, так як це знижує якість фахової підготовки[6, с.31].

Навчання, соціальне забезпечення та соціальна робота з особами, котрі мають інвалідність, базуються на необхідності забезпечення їм рівних можливостей у реалізації прав і свобод, усуненні обмежень в їхній життєдіяльності і перешкод у реалізації права на працю, під час отримання освіти, що в кінцевому рахунку дозволяє даній категорії людей активно брати участь в усіх сферах життя суспільства.

До основних підходів і принципів навчально-виховної, соціально-педагогічної роботи зі студентами з особливими потребами О. Столяренко відносить наступні: 1. Індивідуальний, особистісно-гуманістичний підхід до студентів з особливими потребами. 2. Діагностичний підхід (дослідження особливостей інтелектуального розвитку, пізнавальних здібностей, ціннісних ставлень, мотивів і потреб спрямованості особистості). 3. Функціональний підхід, основою якого виступає бажання змін на краще у студентів інвалідів, їхньої здатності до сприйняття допомоги. 4. Соціально-психологічний підхід, який ґрунтується на таких принципах: - сприйняття особистості з особливими потребами, визнання, інтерес і повага на основі ціннісного ставлення до людини; - в центрі уваги можуть бути потреби студента-інваліда; - розуміння молодого людини з особливими потребами має бути науково-обґрунтованим та об'єктивним; -повага прав інваліда на прийняття власного рішення[6, с.33].

До принципів роботи з інвалідами у навчальному закладі О. Столяренко відносить наступні: суспільна спрямованість; розвиток особистості інваліда в діяльності і спілкуванні; стимулювання внутрішньої активності особистості; гуманізм у поєднанні з високою вимогливістю; оптимістичне прогнозування; опора на позитивні якості особистості; врахування вікових індивідуальних особливостей; виховання в колективі; єдність і погодженість вимог, зусиль і дій ЗВО, родини, громадськості; законність і забезпечення прав людини; відповідальність за дотримання правил і норм у стосунках із студентом

інвалідом; доступність; опора на потенційні можливості людини та максимізація соціальних ресурсів; поєднання допомоги із самопомогою; добровільність у прийнятті допомоги; відповідальність суб'єктів соціальної роботи за збереження етнічних та правових норм[6, с. 34].

Студенти з особливими можливостями потребують при навчанні в вищих навчальних закладах освітнього супроводу. Супровід навчання студентів з інвалідністю – це система заходів, що мають забезпечити рівний доступ до навчання, тобто знижити або принаймні мінімізувати проблеми студентів з інвалідністю у навчанні. Немає єдиного та завершеного списку 36 заходів та послуг, який би задовольняв потреби усіх студентів незалежно від виду інвалідності, тому надані рекомендації потрібно сприймати і застосовувати індивідуально і творчо. При впровадженні системи супроводу навчання студентів з особливими потребами ЗВО має враховувати психофізичні особливості та проблеми навчання людей різних нозологій, їх потреби у компенсації сенсорних вад, що заважають сприймати навчальний матеріал, соціально-психологічні фактори, що ускладнюють інтеграцію студентів у ЗВО, потреби у фізичній реабілітації та багато інших[6, с. 36].

Безумовно, запорукою успішного навчання студентів з інвалідністю є спеціалізований технічний супровід навчання, метою якого є забезпечення таких студентів адаптивними технічними засобами та спеціальними технологіями навчання. Технічний супровід має компенсувати функціональні обмеження студентів і забезпечити принцип доступності до якісної вищої освіти всім студентам незалежно від виду нозології та ступеня важкості захворювання. На всіх етапах технічного супроводу передбачається індивідуальний (тьюторський) супровід студентів з особливими потребами з метою допомоги людині з інвалідністю у розв'язанні індивідуальних проблем опанування навчальних дисциплін. Технічний та тьюторський супровід здійснюється відділом спеціальних технологій навчання, фахівцями технічної служби та студентами. Суттєвим є також педагогічний супровід, який передбачає оптимізацію викладання навчального матеріалу студентам з інвалідністю у максимально сприйнятливій для них формі, впровадження сучасних педагогічних технологій навчання, забезпечення навчально-методичними матеріалами. Психологічний супровід спрямований на з'ясування психологічних особливостей кожного студента, зміцнення та збереження його психологічного здоров'я, надання йому необхідної допомоги в адаптації в інтегроване освітнє середовище, сприяння особистісному розвитку. Супровід здійснюється управлінням соціальної адаптації та реабілітації, службою психологічної допомоги та залученими фахівцями. Безумовно, дана категорія осіб потребує медичного супроводу[7]. Забезпечення супроводу навчання студентів з інвалідністю дозволяє їм діяти на рівних з іншими студентами і не є перевагою по відношенню до інших студентів.

Розроблення ЗВО якісного освітнього супроводу надасть можливість активно сприяти соціалізації осіб з інвалідністю в соціум.

Висновки. Підводячи підсумок викладеному, вважаємо, що основними недоліками, щодо отримання вищої освіти особами з особливими потребами, які потребують негайного вирішення є:

майже відсутня безбар'єрна архітектура - інваліди з порушенням опорно-рухового апарату практично позбавлені можливості відвідувати аудиторії;

відсутність відповідних санітарно-гігієнічних умов у ЗВО;

слабка медична підтримка осіб з інвалідністю;

не адаптованість навчальних аудиторій до потреб людей, які мають вади зору, слуху;

відстороненість, байдужість громадської думки щодо осіб з обмеженими фізичними можливостями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Інвалідність та суспільство: навчально-методичний посібник. За заг. редакцією Байди Л.Ю., Красюкової – Еннс О.В. К., 2012. 216 с.
2. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні. Закон України від 21 березня 1991 р. № 875-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 21. Ст.252.
3. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту. Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 45. Ст.425
4. Середюк Л. З. Психологічний захист і адаптація студентів з інвалідністю у ВНЗ. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : зб. наук. пр. № 3 (5). К. : Університет «Україна», 2007. С. 37–43.
5. Комплексна програма освіти та фахової підготовки інвалідів від 18 грудня 2000 р. URL: www.mon.gov.ua/education/higher/center/complex.doc
6. Манзюк А.А. Особливості організації навчального процесу студентів з функціональними обмеженнями у закладах вищої освіти URL: <https://er.nau.edu.ua/>
7. Кондратова Н. О. Проблеми адаптації студентів ВНЗ: зміст, форми, психологічна специфіка // Психологія : зб. наук. пр. Вип. 2. К. : НПУ. 1999. С. 189–196.